

LARRY A. HICKMAN: PRAGMATIZMUS A TECHNIKA

Len nedávno sme si uvedomili, že severoamerický pragmatizmus má mnoho čo povedať i k filozofickej kritike techniky. Termín „americký pragmatizmus“ tu používam predovšetkým na označenie troch filozofov klasického obdobia severoamerickej filozofie – Charlesa Sandersa Peirca (1839-1914), Williama Jamesa (1842-1910) a Johna Deweya (1859-1952). A pretože práve J. Dewey syntetizoval mnohé podnety svojich dvoch predchodcov a základné princípy pragmatizmu použil pri kritike techniky spôsobom, ktorý u jeho predchodcov bol len naznačený, bude to práve jeho dielo, na ktoré sústredíme hlavnú pozornosť v tejto úvahe.

J. Dewey žil v období závažných technických zmien v Spojených štátoch i v iných krajinách a živo si uvedomoval tieto meniace sa podmienky. V roku jeho narodenia, v roku 1859, bola v Titusville v Pensylvánii inštalovaná prvá naftová vrtná veža v Spojených štátoch. V tom istom roku vyšla Darwinova kniha *O pôvode druhov*. V roku 1952, keď J. Dewey zomrel, sa uskutočnila prvá skúška s vodíkovou bombou a v tom istom roku sa na trh prvýkrát dostala antikoncepcná pilulka v masovom meradle.

Ak prijmeme názor Lewisa Mumforda [1], že dejiny techniky môžeme rozdeliť na tri fázy – na obdobie techniky využívajúcej vietor, vodu a drevo (eotechnické obdobie), obdobie, v ktorom sa využíva para, uhlie a železo (paleotechnika), a obdobie elektricko-syntetickej techniky (neotechnika), potom obdobie Deweyovho dlhého života je z hľadiska súčasného technologického vývoja veľmi pozoruhodné. Z hľadiska Mumfordovej koncepcie Deweyov život zasahoval do každej z týchto epôch, tak, ako sa odrazili v kultúrnom živote Spojených štátov.

Je samozrejmé, že za Deweyovho života nebolo žiadnej akademickej disciplíny alebo subdisciplíny, ba dokonca ani zreteľne definovanej množiny problémov, ktoré dnes označujeme ako filozofia techniky. Carl Mitcham, najvplyvnejší historik oblasti, ktorú dnes označujeme ako filozofia techniky, napísal, že prvou reálnou knihou na túto tému bola práca Friedricha Dessauera *Filozofia techniky* z roku 1927.¹ V tom istom roku bola publikovaná i kniha Martina Heideggera *Bytie a čas*, ktorá sa vo všeobecnosti považuje za prvý významný príspevok v oblasti filozofie techniky. Veľmi rýchlo potom nasledovali práce Ernesta Jünger (1932) a José Ortegu y Gaseta (1939). No Dewey písal o technike už v deväťdesiatych rokoch minulého storo-

¹ Mitcham upozorňuje na to, že dve staršie práce obsahovali „filozofiu techniky“ vo svojich názvoch, avšak ich ciele boli naozaj veľmi obmedzené. Bola to kniha Ernesta Koppa *Filozofia techniky* (1887) a Ebestorda Zschimmera *Filozofia techniky* (1913) (pozri [2], 22).

čia, a ja som na viacerých miestach podporil názor,² že jeho úvod k *Esejám o experimentálnej logike* z roku 1916, ako aj *Skúsenosť a príroda* z roku 1925 a *Umenie ako skúsenosť*³ z roku 1934 predstavujú významné príspevky do filozofie techniky.

O Deweyovej schopnosti anticipovať svedčí, že problémy, ktoré ho zaujali v prvých desaťročiach tohto storočia, sú dnes v centre pozornosti veľkých diskusií v oblasti filozofie techniky. Dewey formuloval stanoviská k takým problémom, ako je problém miery podielu výrobnjej a (mohli by sme povedať) technickej aktivity na poznaní; problém vzťahu umenia k praktickým alebo priemyselným aktivitám; kládol si otázku, do akej miery je človek schopný konať slobodne v spoločnosti, kde je mnoho technických obmedzení, zaujímal sa o vzťah vedy a techniky a o úlohu expertov v technickej spoločnosti. A ďalej, Deweyova analýza ľudskej skúsenosti ako transakcií v rámci rôznych prelínajúcich sa kontextov sľubuje podnety k novým spôsobom myslenia o ekologických problémoch, ktoré sa len nedávno stali predmetom pozornosti profesionálnych filozofov.

Navrhujem, aby kľúčom k pochopeniu Deweyovho príspevku k filozofii techniky bol jeho názor, že *skúmanie* alebo *uvažovanie* má byť pochopené ako druh technickej produkcie. Dewey sa domnieval, že skúmanie je technickej povahy, pretože zahŕňa tak suroviny, ako aj nástroje určené na spracovávanie týchto surovín. Zahŕňa aj iné nástroje, ktorých účelom je pretvárať a zjemňovať jednoduchšie a primitívnejšie nástroje. Skúmanie ďalej zahŕňa produkciu a vytváranie zásob náhradných súčiastok, za ktoré v procese uvažovania považujeme relatívne spoľahlivé pojmy a objekty. Práve stanovisko, že poznanie získané prostredníctvom uvažovania si vyžaduje nástroje rozličných druhov, tak materiálne, ako aj intelektuálne, označuje Dewey ako „inštrumentalizmus“.

Prostredníctvom takejto analýzy skúmania sa Dewey pokúša vyhnúť problémom, do ktorých sa – podľa jeho názoru – zaplietli mnohí jeho predchodcovia. Problematikosti rôznych verzií empiricizmu, tak, ako ho formulovali Locke a Hume, sa vyhýba napríklad tým, že ústredné miesto v jeho inštrumentalizme má produkcia, čo mu dovoľuje odmietnuť tak atomistickú interpretáciu zmyslového vnímania, ako aj reprezentacionalizmus charakteristický pre tieto formy empiricizmu.

Keď sa rozhodneme vytvoriť niečo nové, nemusíme vždy znovu vynaliezť základné technické produkty, a práve tak sa ani pri uvažovaní nevraciam (alebo nemusíme vrátiť) k základným pojmovým alebo vnemovým atómom, o ktorých sa empiristi od Locka až po Russella domnievali, že sú prístupné priamej skúsenosti. Je faktom, že ako ľudia žijeme vo svete, ktorý je už do istej miery hotový; vo svete, ktorý sme zdedili a ktorý zdokonaľujeme, vo svete, kde „rekonštruujeme našu loď počas plavby“, ako to vyjadril Otto Neurath. My, ľudia, vždy uvažujeme *in medias res*, pretože to je miesto, kde žijeme.

² Pozri moju knihu *John Dewey's Pragmatic Technology* [3].

³ Odkazy na Deweyove dielo sa vzťahujú ku kritickému vydaniu, ktoré usporiadala Jo Ann Boydston a ktoré vydalo vydavateľstvo Southern Illinois University Press v troch častiach: *The Early Works (EW)*, *The Middle Works (MW)* a *The Later Works (LW)*. Za týmito označeniami potom nasleduje diel a strana.

Dewey nepovažoval za zdôvodnený ani reprezentacionalizmus, ktorého sa pridrižiava väčšina foriem empirizmu. Proces uvažovania alebo skúmania nezahŕňa zrkadlovitosť, intelektuálnu reflexiu vonkajšieho sveta, ale skôr aktívnu a nepretržitú rekonfiguráciu celkových skúsenostných situácií, ktorých sme ako skúmajúci a uvažujúci súčasťami. Skrátka, Dewey dokazoval, že rigidné rozlišovanie medzi „vnútorným“ a „vonkajším“ je v najlepšom prípade funkcionálnym rozlíšením, t. j., že pojmy ako „vnútorný“ a „vonkajší“, tak isto ako pojmy „myslel“ a „telo“, nadobúdajú význam len v dôsledku svojho fungovania v skúmaní, a teda neoznačujú nejaké jednoznačné a raz navždy dané ontologické situácie.

Deweyov názor sa tiež vyhýba ťažkostiam, s ktorými sa stretáva karteziánsky racionalizmus. Jeho inštrumentalizmus považuje produktívne skúmanie za verejnú, pozorovaniu prístupnú činnosť, ktorá sa uskutočňuje v spoločenstve; nie je to nič, čo sa odohráva (ako sa domnieval Descartes) v rámci súkromnej, nepriestorovej *mens res*. Dewey dokazoval, že ten druh radikálneho pochybovania, o ktorom hovoril Descartes, nie je vôbec pochybnosťou, pretože reálna pochybnosť je vždy spojená s pocitom znepokojenia a s pokusom nájsť riešenie. Predstavovaná pochybnosť nie je vôbec pochybnosťou, ale v najlepšom prípade skúmaním možností. Dewey odmietol vraziť klin medzi mysliaču a rozpriestranenú substanciu, ako to urobil Descartes, myseľ a telo považoval za funkcionálne, a nie za ontologické kategórie, a preto sa dokázal vyhnúť ťažkostiam, do ktorých sa dostal Descartes pri pokuse opätovne spojiť tieto dve entity v istom type kauzálneho vzťahu.

Deweyove hľadisko sa tiež vyhýba pascám, ktoré nastavuje kantovská interpretácia poznania, podľa ktorej vnemové a pojmové zložky poznania pochádzajú z odlišných zdrojov. Dewey tvrdil, že vnemové a pojmové zložky poznania sú len funkcionálnymi aspektami pokračujúceho skúmania. Podľa Deweya i podľa Williama Jamesa na vnemovej úrovni označujeme a situujeme problém, zatiaľ čo na pojmovej úrovni navrhujeme možné metódy jeho riešenia. Korelovanie oboch typov zložiek v rámci organizovaného skúmania bolo pre Deweya zrejme zo štruktúry súdu, pretože predmet súdu je zvyčajne vnemový a jeho predikáty sú zvyčajne pojmové.

Dewey podrobne rozpracoval svoju rozšírenú metaforu skúmania ako techniky vo svojom úvode k *Esejám z experimentálnej logiky* z roku 1916. Táto esej je doslova pretkaná technickými výrazmi. Tu je jeden dôležitý príklad: „A teda i keď všetky významy sú odvodené z vecí, ktoré predchádzajú podnetu – mysleniu alebo „vedomiu“ –, nie všetky kvality sa rovnako môžu stať účinným významom. Je preto umenie vybrať vhodné kvality, z ktorých možno niečo vytvoriť. Zodpovedá to spracovaniu suroviny na efektívny nástroj. Rýľ alebo spružina hodinového strojčeka sú vyrábané z už daného materiálu; ten však nepredurčuje, čo sa z neho dá urobiť; a čím je potrebná práca jemnejšia a zložitejšia, tým viac umenia si to vyžaduje“ (MW 10:354). A trochu ďalej na tej istej strane Dewey hovorí, že „nie je žiadnym problémom odpovedať na otázku, prečo a ako sa pluh hodí alebo vzťahuje k záhrade a spružina v hodinách k ukazovaniu času. Pre tento účel boli predsa vyrobené; otázkou je, či dobre vykonávajú svoju prácu a ako sa dajú zdokonaľiť, aby svoju prácu vykonávali lepšie“ (MW10:354-55).

V týchto úryvkoch ide Deweyovi o demystifikáciu entít, ktoré tradične nazývame „logickými objektami“, vrátane logických spojok a čísel, o ich vyňatie zo sveta tieňov, do ktorého boli umiestnené v dielach Platóna, Scotta a Fregeho. Dewey dokazuje, že „logické objekty“ máme chápať len ako iný druh technických objektov, ktoré nie sú konštruované skúmaním, ale skôr zo skúmania. Vytvárajú sa v priebehu skúmania tak, ako sa roľnícke náčinie vytvára v procese obrábania pôdy, siatia a zberania úrody.

V týchto úvahách Dewey rozvinul metaforu, ktorá mu umožnila zahrnúť rozličné „úspešné“ druhy skúmania do jedného všeobecného vzorca. Dewey tak rozpracoval to, čo už bolo implicitne obsiahnuté v dielach Peirca a Jamesa. Pre všetkých týchto pragmatistov sa každé úspešné skúmanie vyznačuje tým, že jeho nové výsledky sú spoľahlivejšie než situácie, ktoré dali podnet ku skúmaniu. Toto platí tak vo vede, ako aj v umení a v každodennej činnosti. Ako Dewey dokazoval v roku 1938 vo svojej *Logike*, nástroje a materiály rozličných vied, rozličných umení a každodennej skúsenosti sa môžu odlišovať, no úspechy v každej z týchto oblastí podmieňujú a sú podmieňované všeobecnou metódou produktívnej inteligencie, ktorú nazýval „technickou“. Základné Deweyove metafory mali technický charakter, a preto dokázal urobiť explicitne to, čo Peirce a James urobili len implicitne. Dokázal napríklad rekonštruovať dôležité kategórie ľudskej aktivity tradične označované ako „teória“ a „prax“.

Urobil to prevrátením aristotelovskej hierarchie typov poznania. Aristoteles žil vo svete, v ktorom veda bola stále ešte len empirickou (v tom zmysle, že sa opierať len o pozorovanie) a ešte nie experimentálnou (v zmysle aktívnej kontroly premenných) a v ktorom technika nebola ešte explicitne považovaná za zdroj pochopenia vzorov úspešného skúmania, a preto považoval teóriu za najvyššiu formu poznania, za vyššiu než prax, a tú zasa považoval za vyššiu formu než výrobu. A i keď musím poznamenať, že moja interpretácia Deweya nie je v tomto bode nespochybniteľná (napr. Thomas Alexander (pozri [4]) už vyjadril voči nej isté námietky), domnievam sa, že Dewey išiel dokonca ešte ďalej a chápал teóriu ako typ praxe, čím úplne prevrátil Aristotelovu schému. Teóriu i prax považoval za podriadené vytváraniu, pričom teóriu považoval za podriadenú praxi.

Voči mojej interpretácii Deweya bolo formulovaných niekoľko námietok. Myslím však, že sa zakladajú na nedorozumeniach týkajúcich sa Deweya i môjho výkladu jeho názorov.

Jedna z námietok hovorí, že môj názor, podľa ktorého Dewey považoval filozofiu za formu techniky, za nástroj premeny našej technickej civilizácie, je do určitej miery zveličením. Moja odpoveď na túto námietku má tri aspekty. Predovšetkým je jasné, že Dewey považoval poznanie vo všeobecnosti za nástroj i za produkt. Konkrétne, podľa jeho názoru malo filozofické poznanie špecifickú funkciu; bolo akýmsi styčným dôstojníkom, ktorý „umožňuje vzájomné dorozumenie tých, čo hovoria rozličnými dialektami, a tak rozširuje a koriguje významy, ktorých sú nositeľmi“ (LW 1:306).

Filozofia má plniť túto úlohu prinajmenšom z dvoch dôvodov. Predovšetkým, časťou filozofie je logika alebo teória najvšeobecnejších vzorov skúmania. Ďalej, filozofia zahŕňa aj metafyziku alebo to, čo Dewey nazýva „výpoveďou o všeobecných charakteristikách manifestovaných existenciami všetkých druhov, bez ohľadu na ich rozlíšenie na fyzické a mentálne“ (LW 1:308). A potom pokračuje: „Každá teória, ktorá odкрýva a definuje tieto charakteristiky, je preto len základnou mapou oblasti kritiky a vytyčuje hlavné línie, ktoré možno využiť pri komplikovanejších vymeriavaniach“ (LW 1:309).

To sú, samozrejme, veľmi známe pasáže zo *Skúsenosti a prírody*, považujem však za veľmi zaujímavé, že niekoľko generácií filozofov ich čítalo bez toho, aby z nich vyvodili dôsledky pre techniku.

Podľa Deweya všeobecným vzorom skúmania, ktorý vysvetľuje v mnohých svojich prácach a štúdiách z logiky, je technická alebo technologická činnosť; ide v nej o spracovanie suroviny prostredníctvom nástrojov, o vytvorenie nového produktu, totiž situácií, ktoré uprednostňujeme pred východiskovými situáciami.

Dewey dáva zreteľne najavo, že tento opis sa vzťahuje na skúmanie každého druhu, nech už sa sústreďíme predovšetkým na tú oblasť, ktorú nazývame konkrétnou, alebo na oblasť, ktorú nazývame abstraktnou. Inými slovami, tento všeobecný vzor skúmania sa hodí pre všetky druhy nástrojov a strojov a vzťahuje sa i na prípady s prevažujúcimi pojmovými alebo noetickými aspektami, ako sú filozofia a matematika. Vzťahuje sa na opis toho, ako sa v dielni kov spracováva na polotovary a finálne výrobky a vzťahuje sa i na opis toho, ako sa spisovateľ dostáva od suroviny svojich zážitkov a výskumných záujmov k pracovným verziám a ku konečným podobám či už krásnej literatúry, alebo literatúry faktu. Vzťahuje sa i na konštrukciu logických a matematických dôkazov, i na sociálne a politické skúmanie.

Tento záujem o prostriedky a ciele zahrnuté vo vytváraní nových výtvorov možno považovať za jeden z najdôležitejších dôvodov, pre ktoré môžeme Deweya považovať za filozofa techniky. Vždy vedel nájsť dôležité spoločné momenty vo vytváraní materiálnych a duchovných produktov, čo svedčí o jeho osobitnom postavení v rámci filozofie techniky. Vždy a všade tam, kde sa využívajú výrobné a konštrukčné techniky, či už ide o noetickú, alebo materiálnu sféru, ide podľa Deweya o techniku, o technickú činnosť.

Podľa druhej námietky buď nie je správna moja interpretácia, alebo sa veľmi mylí Dewey; zdá sa totiž, že technika tu zahŕňa noetické a pojmové, ako aj materiálne nástroje a artefakty, že teda Dewey definoval techniku tak široko, že zahŕňala všetko. Ide tu o to, že termín technika musíme rezervovať pre vývin a používanie materiálnych produktov, aby sme mohli rozlíšiť to, čo sa deje v tejto sfére, od toho, čo sa deje v náboženstve, politike atď., pretože náboženstvo a politika sú „duchovné“, zatiaľ čo technika nie. Keď však uznáme túto námietku, prihlásime sa k základnému rozkolu medzi „materiálnym“ a „duchovným“, teda k jednej z tých dualít, ktoré podľa Deweyovho názoru znetvorili dejiny filozofie (a ktoré on tak vehementne odmietal).

Nazdávam sa, že zo širokého ponímania techniky, ako ho odporúča Dewey, kde technika zahŕňa i činnosť politikov a politológov, ale aj teológov, logikov a matematikov, vyplýva niekoľko reálnych výhod. Uvediem tu štyri z nich: prvú by som nazval uľahčením genetickej analýzy; druhou je ohromná ekologická sila získaná tým, že technickú aktivitu človeka vidíme v súvislosti s inými prírodnými aktivitami; treťou výhodou je zbavenie sa fundamentalizmu a štvrtou je to, že si dokážeme vytvoriť pevný základ sociálneho konania.

Toto široké chápanie techniky odкрýva úplne novú oblasť skúmania – genetickej analýzy noetických nástrojov. Sotva totiž niekoho prekvapí, že organizmus s desiatimi prstami bude používať pri počítaní desiatkovú sústavu. Tento genetický prístup k technike odmieta tvrdenia vedeckého realizmu, podľa ktorého existuje akási už hotová realita kdesi mimo nás, čakajúca na objavenie toho, taká aká je sama osebe a pred skúmaním. Namiesto toho dokazuje, že noetické nástroje vedy, vrátane toho, čo nazývame vedeckými zákonmi, sú konštruované ako časti nami vytvoreného životného sveta, nie sú však konštruované z ničoho. Ak sú náročné a zložité, potom sa konštruujú už z existujúcich nástrojov a iných artefaktov. V niektorých prípadoch, ako napríklad v matematike, sú to primárne relácie relácií, *abstrakcie z abstrakcií*. A najjednoduchšie z takýchto nástrojov sú konštruované z najsurovejšej suroviny, totiž z pociťovaných potrieb, túžob a zábleskov pochopenia alebo náhod.

A prečo tento prístup uľahčuje genetickej analýze? Pretože pomáha dostať filozofiu zo slepej uličky, do ktorej sa často v priebehu svojich dlhých dejín dostala, a pomáha jej spojiť sa s takými disciplínami, ako je sociológia, antropológia, archeológia, ba dokonca paleontológia. Uľahčuje nám tiež zbaviť sa bremena pozitivizmu, ktorý požadoval považovať metódy fyzikálnych vied za model pre všetky ostatné druhy myslenia.

Druhou výhodou hľadiska, ktoré navrhujem, je, že nás vedie k hľadaniu príbuznosti medzi prispôbovacími aktivitami človeka a iných prírodných organizmov. Toto má významné dôsledky v oblasti toho, čo sa nazýva „hlbková ekológia“, čiže v úsilí nájsť spôsoby vytvorenia takého technologického životného prostredia, ktoré by pretrvalo. Ak je veda druhom techniky, potom technika – ako súhrn aj ako kritika spôsobov prispôbovania sa ľudí k svojmu okoliu a jeho pretvárania v súlade so svojimi potrebami – slúži ako prepojenie či ako most k podobným aktivitám vyšších primátov, ale aj „nižších“, t.j. menej zložitých živočíchov.

Od ľudí, ktorí sa zaujímajú o umenie, zaznela iná námietka proti mojej interpretácii Deweya. Vraj je omylom myslieť si, že spisovateľ robí pri písaní románu niečo „technického“. Myslím, že v pozadí tejto námietky je to isté zamieňanie pojmov, ktoré Deweya trápiło počas celého jeho života. Keď písanie románu nazývam riešením problému alebo technickou činnosťou, mám na mysli, že ide o skúmanie a uvažovanie, o technický proces, pretože je tu surovina, sú tu nástroje, ktoré používame a ďalej zdokonaľujeme pre konkrétne účely, že vytvárame isté artefakty a že tieto artefakty sú odpoveďami na uvedomované ciele, tak ako sa rozvíjajú a upresňujú v priebehu skúmania.

Keď ide o románopisca, schéma je jasná. Surovinou sú jeho skúsenosti a skúsenosti iných, o ktorých vie z druhej ruky. Avšak románopisec nevyužíva *všetku* svoju skúsenosť, a teda vždy je tu i proces abstrakcie a selekcie. Podľa Deweya je to tak vo všetkých typoch skúmania. A keďže cieľom je vyriešiť nejaký problém, v prípade písania románu sa niektoré veci považujú za relevantné a potom sa zvažuje ich dôležitosť, preverujú sa, skúšajú, upresňujú, a to všetko vzhľadom k danému cieľu. V priebehu tohto procesu sa modifikuje i sám cieľ. To si vyžaduje prehodnotenie toho, čo sme až doteraz považovali za relevantné. Niektoré údaje, ktoré sme predtým považovali za dôležité, strácajú význam, uvádzajú sa po prvýkrát iné, nové fakty. V prípade písania románu sa náhle objavujú a dozrievajú postavy, zápletky sa zauzľujú a rozuzľujú, a tak vzniká nový artefakt, román.

Tieto dve námietky bezprostredne súvisia s iným druhom námietok, že totiž Dewey bol príliš zaujatý jedným druhom techniky, ktorý je určený meniť alebo „ovládnúť“ fyzické okolie, a nevnímal si iný druh techniky, kde ide o to, ako sa prispôbujeme k charakteru prostredia zmenou našich reakcií. Musíme skutočne bezvýhradne súhlasiť s názorom, že uvedomenie si tohto rozlíšenia je dôležité nielen pre pochopenie dejín techniky, ale aj pre pochopenie dejín filozofie techniky. Toto je však aj bod, kde Deweya jeho kritici vôbec nepochopili. Platí to zvlášť o Maxovi Horkheimerovi a Theodorovi Adornovi, ale aj o ich súčasných nasledovníkoch, ako je napr. W. A. Paringer.

Ide o to, že skoro vo všetkých druhoch inteligentnej aktivity môžeme identifikovať dva póly alebo ohniská ľudskej skúsenosti. Prvý z týchto pólů sa vzťahuje k premene alebo prispôbovaniu si relatívne vonkajších okolností. Druhý pól sa primárne zaujíma o prispôbenie sa k týmto okolnostiam. Prvý pól bol z rozličných hľadísk identifikovaný ako ovládnutie prírody alebo ako „priamy“ inštrumentalizmus (podľa Langdona Winnera (pozri [5])) či „inštrumentálna racionalita“ (ako ho nazvala Frankfurtská škola). Niekedy sa táto tendencia meniť a manipulovať okolie jednoducho stotožňovala s „technikou“. No Dewey žil v období ovplyvnenom Darwinom a usiloval o vytvorenie nového naturalizmu, ktorý by bral do úvahy súvislosti v rámci prírody, a preto hľadal cestu, ako definovať techniku tak široko, že by zahŕňala aj tento druhý pól, ten moment skúsenosti, keď sa ľudia prispôbujú okolitému prostrediu. Tento druhý pól bol v centre pozornosti takých mysliteľov ako M. Scheler a M. Foucault, popredné miesto mal však aj v diele J. Deweya.

Najzreteľnejšie to Dewey vyjadril na prvých stránkach knihy *Common Faith* (1934). Je príznačné, že takéto jasné stanovisko k tomuto problému sa objavuje v Deweyovej jedinej knihe o filozofii náboženskej skúsenosti. Dewey hovorí: „I keď slová ‚prispôbenie sa‘, ‚adaptácia‘ a ‚vyrovnanie sa‘ sa často používajú ako synonymá, predsa sa nimi označujú také rozdielne stanoviská, že už kvôli zreteľnému mysleniu by sme ich mali rozlišovať. Existujú podmienky, ktoré nemôžeme zmeniť. Ak sú to čiastkové a obmedzené podmienky, modifikujeme v súlade s nimi naše vlastné čiastkové postoje. Tak sa prispôbujeme, ak nemáme nijaké iné východisko, zmenám počasia či zmenám v našich príjmoch. A keď sú vonkajšie podmienky trvalé, zvykneme si... Tento postoj, ktorý by som rád nazval prispôbením, má dve hlav-

né črty; týka sa len *čiastkových* spôsobov správania sa, nie jednotlivca ako celku, a ďalej, tento proces je predovšetkým pasívny. Môže sa však stať všeobecným a potom sa zmení na fatalistickú rezignáciu alebo podriadenie sa. Existujú aj iné čiastkové postoje k okoliu, ktoré sú však aktívnejšie... Namiesto toho, aby sme sa prispôbili podmienkam, meníme podmienky tak, že ich prispôsobujeme našim želaniam a účelom. Tento proces môžeme nazvať adaptáciou.

Obidva tieto procesy sa často označujú všeobecnejším termínom prispôbenie. Existujú však aj hlboké zmeny v nás ako dôsledok nášho vzťahu k svetu. Nevzťahujú sa k nijakej konkrétnej potrebe vo vzťahu k nejakej konkrétnej podmienke nášho okolia, sú charakteristikami nášho bytia ako celku. V dôsledku ich rozsahu je takáto zmena v nás trvalá... Je to zmena *vôle*, týkajúca sa celku našej bytosti, a nie len čiastková zmena našej vôle (LW 9: 12-13).

Dewey sa domnieva, že pri každej takejto „podstatnej a hlbokej zmene v postoji...“ ide o náboženský postoj. Tieto zmeny sú často motivované utrpením, keď sa sami ocitáme v problematickej situácii, ktorá sa zdá byť neriešiteľná zmenou vonkajších okolností.

Všimnime si, ako diferencovane Dewey rieši tradičný filozofický problém vnútorného a vonkajšieho, mentálneho a fyzického. Upozorňuje na podstatné väzby medzi návykmi a artefaktami. V širšom kontexte považujeme zvyčajne návyky aj artefakty za to, čím sú, vďaka tomu, že sú vytvárané so zámerom istého všeobecnejšieho použitia. Návyky i artefakty môžeme nazvať technickými nástrojmi, pretože sme ich už vyskúšali a zistili sme, že ich môžeme použiť na isté účely.

Pri takomto pohľade budú aj kladivo a dláto ako určité návyky súvisieť s inými návykmi, ktoré napríklad vyšší primáti nadobudli v ich úsilí prispôbiť sa meniacim okolnostiam. Keď teda tvrdíme, že jedinečnosť človeka spočíva v tom, že je živočíchom rozvíjajúcim techniku, neumiestňujeme tým človeka mimo a nad prírodu, ale do prírody a považujeme ho za jej súčasť. Jeho aktivity sa od aktivít jeho živočíšnych predkov neodlišujú druhovo, ale len mierou zložitosti. Aj iné prírodné bytosti sú schopné získavať návyky, avšak len ľudské bytosti dosiahli stupeň zložitosti, ktorý umožňuje vysokú mieru sebakontroly pri formovaní, rozvoji, zachovávaní a zmene návykov.

Ľudia sa však vyznačujú schopnosťou kontrolovať a riadiť svoje návyky (ale aj iné, hmatateľnejšie, artefakty), a preto môžu dosiahnuť veľmi vysoký stupeň produktívnosti. Svojmu okoliu sa nielen prispôbujú, ale ho aj prispôbujú svojim potrebám. Práve súhrn týchto aktivít nazýva Dewey vyrovnávaním sa s prostredím a skúmanie s ním späť nazýva technikou v širokom zmysle slova.

A tu sa dostávame k tretej prednosti Deweyho názoru: Ak poznávanie je technickým artefaktom, potom sme sa zbavili fundamentalistickej záťaže. „Istota“ sa stáva pojmom obmedzeným na určité úzke oblasti a na konečné množstvo prípadov, kde sa už toho urobilo dosť, aby sme sa uistili, že nateraz už nebude potrebná ďalšia rekonštrukcia používaných nástrojov a artefaktov. Zákony, podľa ktorých spočítavame a odčítavame, sú „isté“ v tomto zmysle nielen preto, že zodpovedajú „nábytku sveta“, aby sme použili výraz Bertranda Russella, ale aj preto, že na túto veľmi

úzku sféru skúmania – úzku z hľadiska našej existencie – sa sústredilo veľmi veľa práce. Pre ostatné oblasti skúmania, na ktoré sa sústreďuje väčšina práce vedcov a technikov, platí, že v nich neustále dochádza k rekonštrukciám, pričom sa predpokladá, že naše existenčné podmienky i zákony, ktoré pri tom používame, možno zdokonaľiť. „Korigovateľnosť“ a „pravdepodobnosť“ nahrádzajú „istotu“ ako hlavné operačné termíny.

Po štvrté, výhodou tejto pragmaticky konštruktívnej pozície, t. j. hľadiska, že každé poznanie – či už teoretické, alebo praktické – je artefaktuálne, je, že zároveň poskytuje bezpečné a spoľahlivé východiská pre zdokonaľovanie situácií, ktoré nie sú také, ako by sme chceli. „Nehľadáme“ riešenie, ale snažíme sa ich vytvárať. Poznanie nie je ani tak „získávaním“, ako skôr zaistovaním. Z tohto hľadiska sú tie druhy skúmania, ktoré vedú k rozsiahlejšej kontrole problematických sociálnych a politických situácií, tiež druhom technickej aktivity, pretože zahŕňajú aktívne dosahovanie žiadaných výsledkov prostredníctvom použitia nástrojov a artefaktov vhodných pre daný typ získavania poznania. Tu je dôležité porovnať Deweyove hľadisko s Heideggerovým. Heidegger píše, že máme byť pripravení na to, že v lese sa objaví čistina. Dewey píše, že musíme vybrusovať naše nástroje, aby sme uvoľnili cestu pre ďalší vývoj. V prvom prípade sa pred doteraz nepochopeným stávame pasívnymi. V druhom prípade sa snažíme aktívne zvládnuť problematické situácie tým, že sa experimentálne pokúšame navodiť zmenu v nás i v našom širšom okolí.

Techniku teda môžeme charakterizovať ako vytváranie a používanie nástrojov všetkého druhu – materiálnych aj noetických – a spracovávanie suroviny týmito nástrojmi tak, aby sme dosiahli určité ciele. Tvrdím, že to, čo sa obyčajne nazýva „teoretická veda“, je práve tak aktivitou tohto typu ako to, čo obyčajne nazývame „nástrojovou technikou“. Teoretické poznanie je práve tak prípadom technickej aktivity ako poznanie, ktoré je obsiahnuté v činnosti s konkrétnymi, praktickými výsledkami. A pretože teoretické je tiež artefaktuálne, veda je typom techniky. Existuje však potom niečo, čo by nebolo technikou?

Mojou odpoveďou je, že väčšina toho, čo denno-denne robíme, nie je technikou, i keď táto činnosť má veľmi často určité technické črty a je možná len na základe už vykonanej technickej práce, či už sme ju vykonali my, alebo niekto iný. Väčšina vecí, ktoré denne robíme, zahŕňa aktivity, nepreverené návyky a jednoduché, nekritické estetické pôžitky. Väčšina toho, čo robíme, nezahŕňa poznanie v tu rozvinutom a používanom zmysle.

V skutočnosti väčšina produktívnych ľudí, ktorých poznám, zistila, že sa im darí lepšie, ak časť dňa dokážu „premárniť“. Sedieť v kaviarni a popíjať víno, pozorovať západ slnka – to nie sú technické činnosti v našom zmysle. V živote ducha existujú obdobia, ktoré zodpovedajú obdobiám, keď farmári nechávajú polia „oddychovať“.

Úzke charakteristiky techniky majú často tendenciu odlišovať medzi hmotnými nástrojmi a ostatným, čo sa obyčajne nazýva kultúrou; fenomenológovia zasa často rozlišujú medzi praktickým a teoretickým; ja by som rád rozlíšil medzi tým, čo je zahrnuté v inteligentnej, rekonštruktívnej aktivite alebo čo je jej výsledkom, a tým, čo je len pasívne, čo nekriticky preberáme. Zdá sa mi, že pri takomto členení obja-

víme istý druh kontinuity medzi vedou a technikou a to nám umožní zvýšiť našu moc navodzovať zmysluplné adaptívne zmeny a budeme môcť zo širšieho hľadiska posudzovať ľudí ako činných v prírode a ako súčasť prírody a lepšie sa nám ozrejmi i význam genetických a historických výskumov.

Cieľom tejto mojej krátkej úvahy bolo ukázať, že americký pragmatizmus, predovšetkým ako sa rozvinul v diele Johna Deweya, poskytuje hlboké pochopenie spôsobov, ako ľudia žijú a pôsobia vo svojom technickom prostredí. Naviac, John Dewey sa jedinečným spôsobom zamýšľal nad tým, ako urobiť budúcnosť lepšou, a aj vďaka jeho novátorskej analýze výroby nám jeho dielo môže dať viac ako dielo K. Marxa a M. Heideggera, môže nám pomôcť nájsť schodné vzory pre život v dvadsiatom prvom storočí.

Z anglického originálu *Pragmatism and Technology* preložil František Novosád

LITERATÚRA

- [1] MUMFORD, L.: *Technics and Civilisation*. New York, Harcourt Brace & World, Inc..
- [2] MITCHAM, C. – MACKEY, R. (vyd): *Philosophy and Technology*. New York, Free Press 1972.
- [3] HICKMAN, L. A.: *John Dewey's Pragmatic Technology*. Bloomington, Indiana University Press 1990.
- [4] ALEXANDER, T.: *John Dewey's Theory of Art, Experience and Nature: The Horizons of Feeling*. Albany, NY, SUNY Press 1987.
- [5] WINNER, L.: *Autonomous Technology*. Cambridge, MA, MIT PRESS 1977.

MONITOR

BEDNÁR, L. - JENDEKOVÁ, M.: *Svetové náboženstvá*. Bratislava, Metodické centrum mesta Bratislava 1992, 41 s.

DUPKALA, R.: *Česká a slovenská filozofia*. Prešov, Metodické centrum 1992, 38 s.

GÁL, J.: *Didaktické testy z filozofie*. 2. vydanie (1. vydanie v MC Banská Bystrica). Bratislava, MC v Bratislave 1993, 44 s.

GÁL, J.: *Didaktické testy zo spoločenských vied pre stredné školy*. Banská Bystrica, MC 1993, 52 voľ. listov.